

Bogdán Zsolt András*

Kolozsvár

Párbeszéd Istennel a kulisszák mögött**

Békesség Istentől... *Az Úr csodásan működik...* Napok óta megy körbe bennem ez a dallam; folyamatosan, megállás nélkül ismétli önmagát. És most is, ahogy próbálom összeszedni gondolataimat a régi vizsgahangulatok tucatnyi pillangóival a gyomrom körül, arra készülve, hogy Istenről beszéljek önöknek a színház kapcsán, vagy a színházról az ő tükrében, vagy magamról mindkét part szerencsés hajótöröttjeként, valamelyik hátsó agykamrámban folyamatosan hallok a 328. számú éneket: *Az Úr csodásan működik, de útja rejtve van...* És valóban, gondosan, nagy szeretettel hátrított el minden akadályt az időpontot illetően, hogy itt lehessenek. És csöppet sem rejtve, Sógor Árpád¹ meghívása által nagyon is nyíltan adta tudtomra, hogy szeretné, ha végre leteném rég elmaradt vizsgámat.

Pár héttel ezelőtt belém hasított a felismerés a csendesnapokkal kapcsolatban: Istenem, mit tudnék mondani? Hogy lehet teológusoknak Istenről beszélni? Szívsebészeknek laikusként a koszorúérről? Ilyenkor legjobb, amit tehet az ember, hogy hallgat. Egyáltalán Wurmbrand után, Visky Ferenc után, Krisztusért annyit szenvedett, börtönviselt keresztyének után, hogy lehet hitelesen megszólalni? Vagy hogy lehet megszólalni hitelesen akkor, amikor légvonalban pár ezer kilométerre innen kereszten vagy más borzalmak közt Krisztusért halnak meg emberek? Mit mondhatnék?

– Vegyél elő egy tiszta papírt – felelt saját gondolatommal az Úr –, és másolj át mindent, amit a piszkozatba jegyzeteltél..., mert jegyzeteltél, láttam.



* Bogdán Zsolt András (Csíkszereda, 1964) a Marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskolán tanult (1990–1994), és 1994 szeptemberétől tagja a Kolozsvári Állami Magyar Színház társulatának. Kiemelkedő színjátszói művészetéért számtalan díjban és kitüntetésben részesült, melyek közül a legrangosabbak: Jászai Mari-díj (2002), UNITER-díj a legjobb férfialakításért (2004), illetve a legjobb férfi főszereplő alakításáért (2011), Magyarország Erdemes Művésze (2012).

** Elhangzott a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet 2015. febr. 6–7. napjain tartott *Csendesnapok* keretében.

¹ Sógor Árpád a Protestáns Teológiai Intézet ifjúsági lelkésze, s ilyen minőségében a *Csendesnapok* rendezvény szervezője. (*Szerk.*)

– Az igaz, jegyzeteltem, számolgattam, rajzolgattam, néha még figyeltem is az ötven év alatt, de többnyire lázadoztam, dobáltam felfelé a köveket.

De hát arról nem lehet beszélni, főként nem teológusoknak... És különben sem vagyok még kész, egyetlen feladat eredménye sem jött ki maradéktalanul..., semmit nem fejtettem meg, semmire nem jöttem még rá (legalábbis tudtommal). Hányszor van, hogy Kolumbuszként Indiát keresünk, és még csak nem is tudjuk, hogy Amerikára lelünk. Mit tudjak hát mondani?

– Pont azt.

„A színpad a legszebb hazugság,
Méla akkordom ez tehát,
Több a nappal igazságánál,
amit az ember este lát.
Mennyi hazugság van a földön,
nem is kell mondanom tovább,
mikor az igazságért keressük
a széphazugság templomát.”²

A színpad mint a Széphazugság temploma... Milyen plasztikusan fogalmaz Ady: egy katedrális, aminek már az alapköve a hazugság talaján nyugszik. Némi iróniával szólva, ami nem mentes Ady szellemétől, azt is mondhatjuk, hogy egy velejéig romlott szentély, amelyben igazabb való tömörül, mint odakint, ahol minden való csaló.

Kicsit másképpen, más előjellel ugyan, de lényegében ugyanezt mondja Balázs Béla³ is a *Kékszakállú herceg vára* regős énekében:

„Ím szólal az ének.
Ti néztek, én nézlek.
Szemünk pillás függönye fent:
Hol a színpad: kint-e vagy bent,
Urak, asszonyások?”

És hát valójában hol húzható meg a két valóság között a határ? Merthogy két külön világról beszélünk: a színpadról mint szakrális hazugságról, és a nem-színpadról, tehát egy profánabb valóságról, az egyre világosabb.

És akkor Shakespeare mester mintegy az időből kiszólva összemossa, vagy éppen kitágítja a játék térbeli-időbeli határait, s a játékot magát mint Istentől kapott szakrális örököt, méltó helyére helyezi, mondván: „Színház az egész világ. És színész benne minden férfi és nő...”⁴

Ezzel befejeztem a közhelyes színháztörténeti idézgetéseket.

² Ady Endre: *Aktuális strófák*, IV. (*Szerk.*)

³ Bartók Béla *A kékszakállú herceg vára* (1911) operájának szövegírója. (*Szerk.*)

⁴ William Shakespeare: *Abogy tetszik*. II. felvonás 7. szín; ford. Szabó Lőrinc. (*Szerk.*)

A tér nem homogén voltára, illetve a szakrális és profán terek átjárhatóságára, egyidejűségére hadd mondjak egy példát a mindennapi életből. Szerbiában turnéztunk, és egynéhányan kíváncsiságból betévedtünk egy ortodox templomba, ahol épp valamilyen egyházi ünnep volt. Az előtérben jókora aranyozott rámba foglalt szentkép volt fejmagasságban felfüggesztve (később rájöttünk, miért), és már a belépés előtti pillanatban lerítt rólunk, hogy turisták vagyunk, és abból is az orcátlanabbik fajta, aki megadja ugyan a tiszteletet, betartja a „fényképezni tilos” tábla felszólítását, de titokban, tágra nyílt szemekkel, az agyában folyamatosan fényképez anélkül, hogy lenne nála fényképezőgép. Számunkra az a tér egy kútfő volt, ahol az utazás monotonitásában elcsigázott kíváncsiságunkat megvitathattuk. A templomba belépők komor arccal, sorban elhaladtak a szentkép előtt, és csókkal illették azt. Számukra az a tér a rendeltetése szerinti templomi tér volt, míg a templomszolga számára, aki mindezt egy oldalsó kisszéken, papucsban figyelte, majd minden huszönötödik-harmincadik ember csókja után odaslaftfogott, és egy közönséges ablaktisztító szerrel előbb lefújta, majd gondosan végigtörölte a szentkép üvegét, nos az ő számára az a tér egy otthon tere volt. És akkor még egy szót sem szóltunk a papról, akit valószínűleg bosszantott, hogy idegenek tájták a szájukat, míg ő teljes átéléssel Istenről beszél. Számára az a tér egy népnevelő iskola terével volt azonos.

Egyazon tér egyazon pillanatában milyen gyönyörű, sokszínű rétegződése ez az emberi létezésnek. Mennyi árnyalat, játék, mosoly bujkál ilyenkor a sokszínűség, a megkomponált, ám mégis tökéletes szerkezetnélküliség mögött, a maga anyagtalanságában csendesen „ülő” teremő Isten arcán. Ilyen felismerések egyikének hajnalán határozza el magát az ember, hogy színész lesz.

A színész számára csak egyetlen realitás létezik az itt és mostban: a játékban való teljes feloldódás realitása. A valamivé való átalakulás realitása, illetve a két part közötti út realitása. Az oda-vissza út végtelen szabadságának realitása. És minden más valóság csak fikció, kellék, eszköz, hogy a metamorfózis maradéktalanul megtörténjék. Ha valaki este hét és tíz között azt képzele magáról, hogy Lear király, akkor őrült, de ha nem képzele, akkor nem színész.

A játék az emberi lét alapvető sajátsága, az Isteni kegyelem titokzatos ajándéka, elvesztett, elfelejtett végtelen kiterjedésű gyermeki birodalmak paradicsoma. A játékban való megmerítkezés szépsége a *nem én* lehetőségében rejlik. Nem az vagyok, aki vagyok, nem azt képviselem, akit képviselnem adatott, hanem más időben, más térben, más sorsában, útjában, bűnében, dicsőségében és bukásában vagyok jelen, teljes komolysággal, a játék konvenciójához hűen, a játék szellemének elkötelezve. És ez maga a csoda. Az átváltozás gyönyörűsége. A teljes szabadság eszménye és élménye... Az egész testem a játék által egyetlen hangszerré lényegül át, amelyen minden zene megszólaltatható.

Annak pedig, aki a játékomat nézi, érzékelnie kell ezt a csodát, hogy itt és most, ebben a pillanatban valami megtörténik, hogy megáll az idő. Érzékelnie kell a játékomban Isten jelenlétét, hogy az egész nem egy öncélú magamutogatás, hanem egy titokzatos processzió. A játékban feloldódni, beleringatódni,

megbújni, elvesztődni, belehalni, megnyugodni, befeledkezni, beletemetkezni, kinyílni, lángra lobbanni, égni, ragyogni, megrészegülni, felszabadulni, egymásra találni, a játékkal szerelembe esni lehet. Milyen gazdag a magyar nyelv!

Minden játék az eredőnél, a gyermeknél egyszerű cselekvésből fakad, majd a cselekvések egymásutánjából variációk születnek, ezek történetté állnak össze, a történetek láncolata sorssá fonódik össze, amely sorsok egy bizonyos történeti korszak ívében, az emberi lét alapvető kérdéseire kérdeznek rá: Ki vagyok? Hol vagyok? Miért inkább vagyok, mint nem vagyok?

Farsang van, könnyebben megértjük mindezt, ha egyszerűen felteszünk egy maszkot, belenézünk a tükörbe, hagyjuk a pillanatban, hogy az arcunk a maszkot beigya, s csendben addig várakozunk, míg a lélek a konok határok kertjeit átugorva a végtelennek nekilendül... Aztán higgyék el, a játéktól kimerülten e sokszínű, végtelen gazdagság örököséiként oly jólesik visszatalálni önmagunkhoz, ahhoz, akinek lennünk adatott.

És nekem is jobb lesz találkozásunk címéhez híven visszakanyarodnom a képzeletbeli kulisszák mögé, az én természetes életterem egyik felére, ahol, mint hal a vízben – és az előbbi kitérőből láthatták, hogy milyen vízben és milyen szenvedéllyel –, ahol mind ez idáig Isten csendben várakozott rám.

Színházzal kapcsolatos emlékeim 1978-ba, nyolcadikos koromra nyúlnak vissza, amikor az egyik évharmadi ünnepségen Kocsis István *Ankét* című színdarabját adtuk elő, ami után a romántanárom kimondta azt az azóta már elhíresült mondatot: „Zsolt, ha te így tanulnál, ahogy játszál, akkor még lehetne belőled ember.”

Körülbelül akkorra datálható az Istennel való párbeszédem is a színház kapcsán... A válaszok gyakran az én gondolataimon keresztül születtek, és érintették meg lelkemet, vagy a gondviselés által más szájából, de mindig percre pontosan válaszolva a helyzetre, vagy arra, amire épp gondoltam.

– Gyorsan, gyorsan, tessék nyolc Á, tegyétek be a székeket, három percünk van, hogy átrendezzük a színpadot. Tessék, üljetek be, üljetek be. Bogdán!!!

– Istenem! Meg fogok halni...

– Függöny.

– Mekkora hodály... Kik azok? Az oszi, a matektanár..., apám? Anyám? Nem látom, nincs itt. Ki az a copfos lány? Most én jövök...

Ez az én hangom? De jól szól... Mekkora csend... Milyen jó ez a csend. Fenntart. Valami tart a csendben, nem süllyedek el... Taps... Vége?

– Ha most megfognak... Nincs nálam jegy... Nem, nem, inkább nem... Istenem, segíts meg, hogy be tudjak jutni...

– Bogi, nem kell egy jegy?

– Mekkora szerencse! Egy pluszjegy... És ez az illat. Mire emlékeztet? A székek illata? Nem, a parkett. Sötét. Taps.

– És most el fogom mondani a verset.
 – Ne tedd.
 – El fogom mondani...
 – Nem kellene.
 – Szétegek, ha nem mondhatom el...
 – Ittál...
 – Nem érdekel. Figyelj, ismered aztat a verset, hogy...
 – Senki sem figyel rád...
 – De figyel, csak szünetet kell tartani..., jó hosszút... Látod, hogy figyel?
 Mert mindig meg akarsz gátolni.

– Fáj.
 – Sssss.
 – Nagyon fáj.
 – Elmúlik, maradj csendben.
 – Mindenki csak kiröhög... Lüktet..., itt bent..., azt hiszik, hogy mindig csak hülyéskedek.
 – Ssssss.
 – Senki nem vesz komolyan...
 – Én komolyan veszlek.
 – Azt mondják, bohóckodom...
 – És az baj? ...
 – Baj! ... Én komolyan csinálom..., engem ne röhögjenek ki!

Be kell mennem... Hol a kellékem? Adjátok vissza... Rendben, egy nagy levegő... Ez..., ez most nagyon jóó... jó vagyok, mi? Jól csinálom? Mekkora csend... Látod? Mindenki csak engem néz...Taps. Vége?...Na? Most miért hallgatsz? Nem voltam jó?

– Vörös székek, páholyok..., de szép..., mint egy ékszerdoboz... És az il-lat? Parkett? Nem, a székek...

Holnap vizsga... Segíts meg... Sokan vannak..., mind jók. Csak sikerülne. Sikerült, sikerült... Köszönöm!

– Istenem, kérlek, bocsáss meg, tudom, hogy haragszol, csak még egyszer utoljára... Többet soha nem fogok..., csak most még egyszer a vizsgán. Ez most fontos, nagyon fontos...

– Azt mondták, hogy jó? Akkor bejutottam?
 – De hát mit csináltam nekik? Miért bántanak?
 – Ugratnak.
 – Tudom. De miért bántanak?
 – Mert hagyod.
 – Te hagyod!

– Mi baj?

– Semmi...

– Miért sírsz?

– Nem tudom, nagyon fáj! Nem tudom én ezt csinálni, nem nekem való..., torkig vagyok..., nem bírom. Nem én akartam erre a pályára jönni..., te mondtad, te mutattad ezt az utat... Ha nem vagyok jó...

– De jó vagy.

– De nem vagyok nagyon jóóóó..., a jóóó..., az semmi. Mutass nekem egy másik utat holnap, és én elindulok rajta... Nem érdekel a színház, ha nem akarsz, mutass egy utat, kérek, kérek...

– Az előadás egyetlen nézhető jelenete, meg kell mondanom, az volt, amikor az az elsőéves fiú... Hogy hívják ???

– Zsolt... Ott van a sarokban...

– Igen, szervusz fiam..., amikor Zsolt bejön, és megkérdi, hogy minek a lámpa...

Köszönöm, Istenem... Köszönöm. Köszönöm. Köszönöm.

– Az a baj, hogy senki sem úgy csinálja, ahogy kellene..., nem veszik komolyan...

– Te komolyan veszed?

– Komolyan... Nem hallod, hogy hamis? Nem úgy kell mondani...

– Jól van, Marcsi. Csináld, ügyes vagy, csak bátran...

– Most miért bátorítod, Istenem? Megőrülök... Nem hallod, hogy hamis? Rossz, rossz, rossz..., hamis; a rendező meg tehetségtelen.

– Végére is semmit sem értek..., örülök, persze, hogy jól ment a bemutató, még nevettek is..., de az egész nem az, ami lehetne.

– Te tökéletes vagy?

– Nyilván nem, de igyekszem, i-gyek-szem..., ők meg jól megvannak azzal, ahogy vannak.

– Miért gondolod?

– Mert látom..., odavannak maguktól, és szörnyen irigyek.

– Te csak magaddal törődj, hogy te ne légy az.

– És tehetségtelenek..., egyszerűen megfojtják a kreativitásom... Hogy kerülnek ezek színpadra..., ki engedte oda őket?

– Én. Egyetlen hajad szála sem görbülhet meg.

– Jó, tudom..., a Te akaratod nélkül..., akkor ez azt jelenti, hogy boldogboldogtalan, ki hogy éri, semmi nem számít?

– Nem. Azt jelenti, amit mondtam...

– Megőrülök..., de ha egyszer valami nem az, ami?

– Csak te látod úgy..., az embereknek tetszik, örülnek.

– Az emberek nem értenek hozzá... Ha fenékre pacsiznék, az is tetszene...

AZ EMBEREK... Állandóan csak a gáncs, csak a gáncs. Egy kanál vízben

megfojtának... Azt akarod, hogy ne vegyem komolyan a színházat? Azt akarod, hogy félvállról vegyem? Hogy ne érdekeljen? Mint X-et vagy Y-t?

– Nem akarom! Azt akarom, hogy szeressed őket!

– De hát, Istenem, hogy lehet őket is szeretni? Akik pedig nincsenek jó helyen, és a színházat is teljes bedobással, maximális hittel és kedddel csinálni? Hogy lehet?

– Lehet.

– Ha teszem azt, egy zenekarban együtt játszánánk, és én behunynám a szemem, hogy gőzük nincs a hangszerhez, meg egyáltalán a zenéhez, akkor az szeretet volna? Akkor szeretném őket?

– Nem jól szeretnéd.

– Vagy ha odamennék minden reggel hozzájuk, csatlakoznék a kis csapatukhoz, agyonnyalnám, -fálnám őket, velük együtt csacsognék, hogy jaj, meg juj, meg óóóó, és milyen jó, amit csinálsz a színpadon, akkor igazán szeretném őket?

– Nem. Nem jól szeretnéd.

– És akkor, amikor őszinte vagyok, és elmondom nekik, hogy ez itt, meg itt, meg itt talán nem jó, de azt is elmondom őszintén, amikor valami nagyon jó, akkor ez miért nem szeretet?

– Nem azt mondod, hogy TALÁN, hanem ordítasz..., azért nem jó.

– Igen, mert felgyúlt..., azért ordítok..., meg amikor szenvedélyesen beszélek, akkor automatikusan megemelem a hangom..., ők meg rájátszanak...

– Ne haragudj, igazad van, bocsáss meg... Te ismeresz engem, csak te ismeresz egyedül engem, tudod, hogy nem vagyok gonosz.

–Türelmetlen vagy! Gyere, ne ülj itt a sötétben, kapcsold fel a villanyt..., menj ki közéjük, beszéljess...

– Zsoolt, itt vagy? Gyere, mindenki téged vár.

– Jövök, jövök. Bocsáss meg, Uram..., és segíts nekem megváltoznom.

– Istenem, Uram Jézus Krisztus, hálát adok, hogy megérhettem a mai napot, amit, ím, a te kegyelmed reményében indítok, segítségemben szüntelenül bízva. Hálát adok szüleim, szerettem és jómagam életéért, egészségéért, tehetségéért, hogy táplálsz, hogy minden rossztól megvédsz, hogy kollégáim szeretnek, hogy megkaptam ezt a legújabb szerepet, és hogy egy nagy rendezővel lesz alkalmam dolgozni... Csak elérjek a próbára, még van tíz percem, segíts meg, hogy ne késsek el... Hálát adok, hogy tanítasz, Uram, hogy foglalkozol velem, hogy csiszolsz... Kérlek, óvjál meg engem magamtól, túlkapásaimtól, hirtelen haragomtól... Egész napomat, életemet, tehetségemet, munkámat a te kegyelmedbe ajánlom, a te kezedbe teszem, rendelkez velem, formáld engem olyanoknak, hogy neked tetsző legyek. Mi atyánk, aki a mennyekben vagy..., miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek..., mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség mindörökké. Ámen.

– De hiszen kértelek, a nap elején, szépen kértelek, hogy védj meg magamtól, hogy segíts nekem uralkodni az OLYAN helyzetekben, hogy segíts nekem bölcsességgel felülkerekednem ellenségeimen... Akkor miért, hogy most a nap végén mégis tuskével kell lefeküdnöm a lelkemben?

Mit nem csináltam jól? Vagy nem jól kértem a reggel, amit kértem? Nem kértem pénzt, bár jól látod, hogy nincs..., nem kértem hírnevet, pedig abból aztán van elég, irigy is van elég..., nem kértem... Vedd el, ha akarod... Azt kértem csak, hogy vigyázz rám, óvjál meg..., ne szégyeníts meg mindenki előtt, ne sújts engem a porba mindenki előtt, hogy mindenki velem gyalázkodjon, rajtam ne vessen... Kértelek, hogy formálj engem a te akarodod szerint, a te tetszésedre..., ez volna az? Így szeretsz látni engem, Uram? Sebzetten? Végsőig feszített, elcsigázott idegrendszerrel?

Azt mondtad, szeressem őket... Tessék. Megtanultam szeretni..., nem gondolok róluk rosszat, tartózkodom attól, hogy még csak gondolatban is megbántsam őket... Jó, ha iszom kicsit, akkor más..., akkor kijön..., de az nem én vagyok..., tehát nem gondolok, nem mondok, nem csinálok nekik semmi rosszat, igyekszem nem haragudni rájuk... Láthatod, minden haragom az emésztetőség határán belül mozog. Ameddig a szeretetenzimeim képesek megemészteni egy sérelmet... Jó, néha eltart hetekig..., de ilyen vagyok, nem tudok hamarabb kiengedni..., nem gyűlölök senkit..., igyekszem meglátni bennük a jót. Csak a jót látni meg bennük. Akkor miért alázol meg előttük énekezem által? Miért szégyenítesz meg?

– Aludjál.

– Szia, Zsolt! Gratulállok!

–Köszönöm... Miért?

–Az UNITER-jelölésedért, tegnap tették közzé. Nem tudtad?

– Nem...

– Megérdemelted.

.....

– Ezt most miért csináltad, Istenem?

– Azt mondtad, hogy nincs pénzed.

– A jelölés még nem jár pénzzel.

– Várd ki a végét.

– Istenem, valamit megint elrontottam, azt hiszem, már megint nem tudtam befogni a számat, láthattad, jól odamondtam nekik... Most már bánom, tudod, de hát mit tehetnék..., innentől passz..., nem tudom, hogy hozzam helyre. Ha nem segítesz, ennek annyi... Jól beleragadok ebbe a kellemetlen helyzetbe..., csak az első békülő lépésnél segíts valahogy, a többit már bírom egyedül is. Köszönöm.

– Türelem... Ez az, amit oly szűken mértél nekem, Uram, s amire pedig oly nagy szükségem lett volna... Amit ellensúlyként használtál a tehetség túloadalán, hogy el ne bízzam magam, amivel megjelöltél engem az emberek közt, mint olyant, kit könnyen elsodor a harag, s így folyamatos megbánások visszfényében él. Ez az, amivel kiszolgáltattál engem a bennem tomboló viharoknak. Ez, az én ítéletidőm: énekezemmel veri el a termést, s elviselhetetlenné tesz mások előtt. Ha van olyan bűn, ami a hét főbűn közül hiányzik, akkor az minden bizonnyal a türelmetlenség, és ez az én bélyegem. A színházban minden küzdelmem lassan e körül forog... Másrészt meg a türelmetlenségem, maga a nyugtalanságom, ami előrehajt, és amire szükségem van, hogy folyamatosan rákérdezzek a világ dolgaira... Teljesen nyugodt idegrendszerrel nem lehet felépni. Vagy igen? Azt mondd, igen? Nem felelsz...

Tegnapelőtt megkérdezték tőlem az Agnus Rádióban, mi az, amiért úgy érzem, igazán hálásnak kellene lennem Istennek, ami nélkül nem én lennék az, aki vagyok? Kapásból nem tudtam, mit válaszoljak. Azt mondtam: család, meg egészség, meg tehetség ... Mit mondtam még? Már nem is tudom. Voltaképpen a türelmetlenségem a legnagyobb kincsem, sokkal inkább hozzád köt, mert folyamatosan szükségem van a segítségedre... Semmi, csak beszélek hozzád, gondolkodom.

Holnap a református teológiára kell mennem, a Csendesnapokra hívtak... Nem volt még időm átgondolni, mit mondhatnék... Teológusoknak hogy lehet Istenről beszélni? Biztos olvasták Wurmbrandot... Hogy fogok tudni megszólalni?

– Vegyél elő egy tiszta papírt és másolj át mindent, amit a piszkoszatba jegyzeteltél..., mert azért jegyzeteltél, ugye?

– Vegyél elő egy tiszta papírt – felelt saját gondolatommal az Úr –, és másolj át mindent, amit a piszkoszatba jegyzeteltél..., mert jegyzeteltél, láttam.

– Az igaz, jegyzeteltem, számolgattam, rajzolgattam, néha még figyeltem is az ötven év alatt, de többnyire lázadoztam, dobáltam felfelé a köveket.

De hát arról nem lehet beszélni, főként nem teológusoknak... És különben sem vagyok még kész, egyetlen feladat eredménye sem jött ki maradéktalanul..., semmit nem fejtettem meg, semmire nem jöttem még rá (legalábbis tudtommal). Hányszor van, hogy Kolumbuszként Indiát keresünk, és még csak nem is tudjuk, hogy Amerikára lelünk. Mit tudjak hát mondani?

– Pont azt.

Reggel óta nem megy ki a fejemből ez a dallam: *Az Úr csodásan működik...?*